מנהגים

הרה"ג אליקום דבורקס

כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה

משחרב בית המקדש נגזרה גזרה ונתחייבנו להתאבל על ירושלים ככתוב "שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה" מכאן שמחויבים להתאבל על ירושלים (כמובא ברש"י ונימוק"י ב"ב דף ס' ע"ב.) ואמרו חז"ל כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה וכל שאינו מתאבל אינו זוכה לראות בשמחתה, וזוהי מצוה וחוב מדברי קבלה ועל כן גזרו חז"ל להתענות ד' צומות באותם הימים שהתחילה בהם הפורענות והצרות, בי' טבת סמך מלך בבל על ירושלים ובי"ז בתמוז הובקעה העיר ונכבשה עיר הקודש ובט' באב נחרב ביהמ"ק ובג' תשרי נהרג גדליה בן אחיקם וגלה שארית ישראל מא"י ונשארה הארץ שממה ואויבינו ירשו אותה, ועל כן גזרו להתענות באותם הימים לזכור הצרות שאירעו לאבותינו ולעורר הלבבות לתשובה ועי"ז נזכה לגאולה ולשמוח בשמחת בנין ירושלים והמקדש. וכאשר הלכו בגולה וישבו לנוח על נהרות בבל שם ישבו בבכי בזכרם את ציון וכל מחמדיהם אשר היה להם וגם גלו מעל אדמתם אמרו "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי" (תהלים קל"ז), ועל כן תקנו חז"ל לתקן תקנות גדולות וקבועות זכר לחורבן כדי שלא לשכוח ענין החורבן ויהא על לבנו תמיד זכרון ירושלים והמקדש עד שנזכה לבנין ביהמ"ק. וכן אמרו שבכל דבר של שמחה, אפילו שמחה של מצוה, צריך לעשות בה דבר זכר לחורבן ביהמ"ק, וכמו שכתוב "אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי, כדי שמרוב שמחה לא יבוא לשכוח את ירושלים ואת המקדש, ועל כן צוו לעשות איזה דבר לזכרון טרם השמחה כדי שעי"ז יבוא לזכרון (עי' חיי אדם כלל קל"ז).

שיור אמה על אמה בבית

אחת התקנות שתקנו זכר לחורבן הוא שהבונה בית ומטייחו בטיח וסיד צריך להשאיר אמה על אמה בלא סיד רק בטיט בלבד נוכח פתח הבית כדי שיראה אותו מיד כשנכנס לפתח הבית ויזכור החורבן, המנהג לעשות זכר אחד בכניסה לבית אף שיש בו הרבה חדרים כמובא בשו"ת שאילת יעב"ץ סימן קס"ט, יש מקומות שלא היו נוהגין לשייר אמה על אמה רק צובעין צבע שחור אמה על אמה וכותבין על גבה זכר לחורבן, אולם השלה"ק כתב וז"ל "אותם הבונים בתים ועושים בבתיהם צורות שחורות מרובעות אמה על אמה וכותבין ע"ז זכר לחורבן הוא שחוק והיתול בעיני כי אדרבה זה הוא נוי, וכך פסק בחיי אדם כלל קל"ז, אולם בערוך השלחן סימן תק"ס פסק דגם בצורה כזו זה נחשב זכר לחורבן (עי' בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ג סימן פ"ו), ודעת המשנה ברורה בסימן תק"ס סק"ג ובשעה"צ אות ח' שאין למחות באלו שעושים אמה על אמה בבית שחור וכותבים עליו זכר לחורבן משמע דלכתחילה אין לעשות כן.

בס' נימוקי אורח חיים סימן תק"ס פסק דהעושה על קיר ביתו ציור של כותל המערבי בודאי לא קיים בזה תקנת חז"ל.

אמה על אמה בבה"כ ובבהמ"ד

בביאור הלכה סימן תק"ס מביא בשם המג"א ופרי מגדים דא"צ לעשות זכר לחורבן בבתי כנסיות ובתי מדרשות, וכך מובא בשו"ת לב חיים (פלאג"י) חלק ג' סימן קכ"ח, בשו"ת מנחת אלעזר חלק ג' סימן ס"ו כתב שלא תקנו זכר אבילות בבנין של מצוה כעין מש"כ הרמ"א בסימן תק"ס סעיף ג' שאין איסור לנגן בשיר לצורך מצוה כגון בבית חתן וכלה, ולפי"ז יוצא שבבניינים של תלמודי תורה וישיבות אין חיוב להשאיר אמה על אמה.

באולמות שמחה ובתי מלון

יש שכתבו שבמבני ציבור כגון אולמי שמחות ובבתי מלון חייבים בהנחת זכר לחורבן וכך משמע מדברי השלה"ק בתחילת מסכת תענית, וכתב בס' פסקי תשובה סימן תק"ס דלמעשה אין העולם מקפידים על כך משום דמחשבים זאת ג"כ לבנין של מצוה אולמות לשמחה של מצוה ובתי מלון להכנסת אורחים ואף שהבעלים מקבלים שכר על זה, אולם עכ"ז יש להחמיר בשיור אמה על אמה גם באולמות שמחה. וכתב הגר"ח פלאג"י בספרו מועד כל חי פרק י' אות צ"ה בשם אביו שבדוק אצלו שכל בית שיש בו "זכר לחורבן" אמה על אמה כשיעור נגד הפתח ומראה הלבנים נראה, אז אותו הבית נכון עד העולם וכל הדרים עליה.

הנחת אפר בראש החתן

אחד מן המנהגים המסמלים לזכירה בראש שמחתנו את חורבן ביהמ"ק הוא הנחת אפר בראש החתן קודם החופה, וכדהיכא הובא בשו"ע אבן העזר סימן ס"ה סעיף ג' "צריך לתת אפר בראש החתן במקום הנחת תפילין זכר לאבילות ירושלים דכתיב, לשום לאבלי ציון פאר תחת אפר", דין זה גם הובא בשו"ע או"ח סימן תק"ס סעיף ב', מקור לדין זה הוא מדברי הגמ' בבא בתרא דף ס' ע"ב עה"פ "אם אשכחך ירושלים וגו' אעלה את ירושלים על ראש שמחתי" ואמרו מאי על ראש שמחתי, אמר רבי יצחק זה אפר מקלה שבראש חתנים, ופירש רשב"ם אפר מקלה אפר הכיכר השרופה באש קרוי כן, וכתב בטור שכן נוהגין באשכנז, וכן מובא להלכה ברמב"ם פ"ה מהלכות תענית הלכה ג': כתב בערוך השלחן (שם) דנוהגים להניח אפר בראש החתן מסלקין אותו מיד, אולם בס' שלחן העזר ח"ב דע"ז כתב שבארץ מגוריו אין נוהגין כן אלא משאירים את האפר בראש, וכך כתב בשו"ת נפש חיה אבן העזר סימן ל"ז. מובא בט"ז או"ח סימן תק"ס ס"ק ב' דבשעת שימת אפר על ראש החתן יאמר החתן את הפסוק "אם אשכחך ירושלים וגו'.

בעל החיי אדם כלל קט"ז ס"ג תמה למה לא נהגו בימיו לתת אפר מקלה. היעב"ץ בסידורו הזהיר מאד על כל המנהגים הקשורים עם הזכרת חורבן ירושלים ומסיים "מי יודע כמה לא הצליחו בזיווגם בעון זה שאינם משימים לב על ירושלים בשעת שמחתם". מנהג הנחת האפר מוזכר בגמ' רק אצל החתן, דמובא בגמ' ב"ב דמניחים האפר במקום הנחת תפילין של ראש וא"כ אין מקום לזה אצל הכלה, אול מדברי הכל בו משמע שמניחים גם על ראש הכלה ובלשונו "ומשימים אפר מקלה בראשיהם", וכך מובא בס' טעמי המנהגים אות תר"ס בקונטרס אחרו בשם מדרש אליהו.

בס' ברכת שמעון (מהגרב"ש שניאורסון זצ"ל) בעניני נישואין כתב דמלבד הענין הכללי של הזכרת חורבן המקדש בראש השמחה, יש לומר שגם רמז יש בדבר לכל חתן וחתן דאפר הרי הוא שארית הכליון מהחפץ שהיה קודם פאר ובשרפתו נשאר ממנו אפר, ובענינים הגשמיים אמנם כן הוא כי בזמן שנהפך הפאר לאפר אין תקנה להחזירו לקדמותו, אבל בענינים רוחניים שקדמה התשובה לבריאת העולם אפשר הדבר להפוך האפר שנתהווה מכליון הדברים הטובים והזמן שחלף לבטלה ולהחזירם לפאר הקודם, ולזה חתן ביום חופתו שמוחלין לו על כל עוונותיו ואז הזמן המוכשר לתשובה מרמזין לו על האפשרות לשום פאר תחת אפר.

שבירת כוס במעמד החופה

מנהג שבירת כוס במעמד החופה מקורו הוא מדברי הגמרא ברכות דף ל"א ע"א על הפסוק "עבדו את ד' ביראה וגילו ברעדה" (תהילים ג') מהו פירוש המילים וגילו ברעדה? אמר רב אדא בשם רב במקום גילה שם תהא רעדה, דהיינו במקום שיש שמחה צריך שיהא בו מעט חרדה ועצבות, ובהמשך מובא בגמ' כמה מעשיות במיעוט השמחה וכמסופר שם שמר בנו של רבינא עשה חתונה לבנו ראה את החכמים שהיו שמחים יותר מדאי הביא כוס יקר שוה ארבע מאות זוז ושבר לפניהם והתעצבו, כמו כן רב אשי שעשה חתונה לבנו וראה שהחכמים שמחים יותר מדאי הביא כוס של זכוכית לבנה ושברו לעיניהם ונתעצבו, ולכאורה משמע מדברי הגמרא הסיבה לשבירת הכוס היא היות שהיו שרויים החכמים בשמחת יתר רצו להפיג שמחתם היתירה ע"י שבירת הכוס שתגרום לרגש של עצבות.

וכתבו התוספות (שם) "מכאן נהגו לשבור זכוכית בנישואין" וכך כתב בעל הרוקח סימן שנ"ג "כדי שלא יבואו לידי קלות ראש".

אולם מצינו הסבר אחר בשורש המנהג והוא "זכר לחורבן ירושלים" כמובא בכל בו הלכות תענית סימן ס"ב וז"ל: "צריך אדם לזכור בכל שמחותיו אבילות ירושלים שנאמר אם אשכחך ירושלים וכו' על ראש שמחתי וכך כתבו בספר המכתם בחידושיו לתענית דף ל"א ע"ב, וכך מובא בפירוש הבית יוסף על הטור או"ח סימן תק"ס ובחידושי המאירי במסכת תענית דף ל' ע"ב, וכן הביא מנהג זה הרמ"א באו"ח סימן תק"ס ס"ב ובאבן העזר סימן ס"ה ס"ג דנוהגין לשבור כוס בשעת החופה זכר לחורבן. וכתב המהרי"ל בספרו צפנת פענח פרשת דברים וז"ל "עכשיו נהגו לשבר כוס זכוכית של ברכת אירוסין משום עגמת נפש זכר לחורבן, ורומזים בתקוה שכשם שזכוכית שנשברה יש לה תקנה כך עם ישראל, וכן מובא בס' מועד לכל חי סימן י' אות תצ"ו שצריך לשבור כלי זכוכית לרמז שכשם שיש לזכוכית תקנה, תקותינו ב"ה שיחזיר עטרה ליושנה ויבנה ביהמ"ק".

בחידושי המקנה באבן העזר סימן ס"ה כתב להעיר הרי כבר תקנו להזכיר את ירושלים בשבע ברכות בברכת "שוש תשיש ותגל העקרה", ולמה תקנו עוד תקנה לעשות זכר לחורבן ירושלים? ומבאר דמהפסוק "אם אשכחך ירושלים וגו'" משמע שצריך להעלות את ירושלים בראש השמחה במחשבה בדיבור ובמעשה, 'אם אשכחך היינו שכחת הלב, אם לא אזכרכי היינו זכרון בפה, אם לא אעלה היינו זכרון במעשה, ולכן אף שמזכירים ירושלים בברכת שוש תשיש מ"מ זה רק בדיבור, אבל כדי להזכיר את ירושלים במעשה צריך לשבור כוס.

איסור כלי זמר בשמחת נישואין בירושלים עיה"ק

אחר החורבן אסרו לנגן בכלי שיר (שו"ע או"ח סימן תק"ס סעיף ר') וכתב רמ"א "שלצורך מצוה כגון בבית חתן וכלה הכל שרי", ויש שכתבו שלא יעשו נישואין בלא כל זמר דהוא עיקר השמחה של החתן והכלה, וכ"כ הטור [בסימן ס"ה] בשם ראבי"ה, ומקורו מהמהרי"ל הלכות עירובי חצרות שכתב "פעם אחת גזר המושל שלא ינגנו בכלי שיר לאחר שמתה מושלת המדינה כל אותה השנה, ושאלו ממהרי"י סגל אם לעשות נישואין בלא כלי זמר, והרב הורה להם שלא יעשו החתונה בלא כלי זמר, דהוא עיקר שמחת חתן וכלה, ואם אי אפשר במקומם ילכו למקום שאפשר. וכן עשו שהלכו בכלי זמר מעיר עינפשטיין לק"ק מגנצא ועשו שם הנישואין בכלי זמר" (מובא במג"א סימן של"ח). רואים אנו מעלת כלי זמר בנישואין עפי"מ שמובא בשו"ע או"ח סימן של"ח ס"ב דיש מתירין לומר לגוי לנגן בכלי שיר בשמחת חתן וכלה והרמ"א מוסיף שמותר לומר לגוי לתקן כלי שיר משום כבוד חתן וכלה. הגם שהוא מלאכה מדין תורה מ"מ מכיון שעיקר שמחת חתן וכלה תלוי בכלי שיר התירו. (עי' שדי חמד מערכת חתן וכלה אות י"ג).

כלי זמר בירושלים

אף שהתירו כלי זמר בשמחת נישואין, אולם יש תקנת קדמונים שבעיר הקודש ירושלים לא ינגנו בכלי זמר אף בשמחת נישואין, הגאון רבי מאיר אויערבאך זצ"ל בעל אמרי בינה תיקן שלא לנגן בכלי זמר מפני ב' טעמים א. משום דחורבן הבית נגד עינינו ב. שיצא מזה תקלה בעניני צניעות דאפשר לבוא בזה לידי תערובת אנשים ונשים, וכן מובא בס' אות שלום סימן רס"ה ס"ק ר"ל וז"ל "...בירושלים עיה"ק המנהג שלא לזמר בכלי שיר רק בתוף והוא אצלם כפי המקובל ומתוקן מגדולי ירושלים מדורות הקודמים משמרת יתירה משום אם אשכחך וגו' אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי", וכך מובא בס' שלמת חיים למרן הגאון רבי יוסף חיים זוננפלד זצוק"ל בסימנים תצ"ה ותצ"ו שהגאון בעל אמרי בינה גזר על האיסור ואחד שלא חשש וזלזל בו נענש קשה ומוסיף שמרנן הגאון מבריסק והמהרי"ל דיסקין זצוק"ל גזרו איסור ניגון בירושלים משום דהחורבן לעינינו יש להחמיר.

בס' בית חתנים פרק כ"ד סעיף ו' מביא "שבעקבות מגיפת החולירע הנוראה שפרצה בשנת תרכ"ה בירושלים עיה"ק הפילה חללים רבים וביניהם כמה גאוני עולם והתכנסו רבני ירושלים וגזרו באיסור חמור ולטותא דרבנן לבלתי יהין איש או אשה לשורר בכלי זמר בנישואין, וזאת מאחר ובשאלת חלום שעשה אחד מגדולי הדור נתברר שהמגיפה פרצה משום שלא הקפידו אנשי ירושלים על כבודו של כותל המערבי שריד בית מקדשינו ותפארתנו, ואכן תוך כמה ימים פסקה המגיפה, להסכמה זו נצטרפו עוד כמה וכמה מגאוני עולם וביניהם מרנן רבי יעקב אטלינגר בעל הערוך לנר רבי חיים מבריסק ורבי יצחק אלחנן ספקטור זצוק"ל.

וכך גם מורה מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א להקפיד גם בזמנינו בכל העיר ירושלים וכפי שהובא בקונטרס חדש בשם "פניני שבע ברכות" בו מביא הרה"ג בן ציון קוק שליט"א תלמידו המובהק ששאל את מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א האם מנהג ירושלים תקף גם מחוץ לחומת ירושלים עיר העתיקה? והשיב מרן שליט"א "כל השכונות הו בכלל האיסור והואיל, והכל היא עיר אחת", ועוד שאל את מרן שליט"א האם מותר לנגן בחתונה בירושלים באורגן מאחר וזהו כלי אחד? והשיב מותר אפילו עשרה כלים, אבל איזה כלים? תוף בלבד [כלומר כל כלי זמר אסור ואפילו כלי בודד אסור, ומה שמותר תוף אינו מפני שהוא כלי אחד אלא מפני שאינו כלי זמר כלל אלא הוא רק כלי קצב]. אולם גזירה זו נתפשטה רק אצל עדות אשכנז אבל בני ספרד לא קבלו עליהם האיסור ויכולים להקל, וכן דעת הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצוק"ל.

בס' שערי ירושלים להרב משה רישר זצ"ל (י"ל בשנת תרכ"ח). במנהגי הארץ שער ט' כתב וז"ל "בכל ארץ ישראל אין מי שיודע לנגן בנבל וכינור, ואיזהו אנשים שבאו מחו"ל לשם והיו מנגנים בכינור על החתונות אך הם לא האריכו ימים, וזה בשתי שנים בא יודע נגן בכינור לעיה"ק צפת ת"ו וקראו אותו לחתונות, ואח"כ הלך לחו"ל וחזר והביא אתו כינור חדש וקלרנט ולאחר שתי שבועות נפטר לבית עולמו, אז ראו בחוש שאסור לזמר בכינור בעת החורבן. "משמע היות וזלזל באיסור נענש, ומשמע מדבריו דהאיסור לא היה רק בירושלים אלא בכל ארץ ישראל, וכך משמע מדברי הרדב"ז בתשובותיו ח"ד סימן קל"ב (אלף ר"ב), אך מדעת רוב הפוסקים משמע שעיקר הגזירה היתה רק על ירושלים עיה"ק.

בשו"ת ציץ אליעזר חלק ט"ו סימן ל"ג כתב לחדש דגם לנוהגים איסור בכלי שיר בחתונות בירושלים, יש להתיר לשמוע שירה מטיפקורדר שהוקלט בו שירה בפה אבל מה שהוקלט מכלי שיר אסור, וכן הורה מרן הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל (עי' שו"ת חלקת יעקב חלק א' סימן ס"א שו"ת שבט הלוי ח"ד סימן ס"ט שו"ת בית אבי ח"ד סימן ל').

אמירת דוי הסר בסעודת נישואין

נוהגין לומר לפני ברכת המזון הפיוט "דוי הסר וכו'" והטעם לפי שגזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר מפני החורבן כמובא בסימן או"ח סימן תק"ס ורק למורך חתן וכלה מותר, וע"כ אחר שאכלו ושתו ושמחו בכל מיני שמחה מזכירין חורבן ביהמ"ק ואומרים דוי הסר, כל אותו דווי שנאמר אצל חורבן ביהמ"ק "על זה היה דוה ליבנו" הסר ממנו, וגם אותו חרון שנאמר אצל חורבן ביהמ"ק "שפך חרון אפו ויצת אש בציון" (איכה ד') אותו חרון הסר ממנו, וכך מובא בס' אוצר כל מנהגי ישורון סימן י"ז אות ט"ז.

מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א

"ציון במר תבכה" – החורבן הרוחני

"וכבר היה ר"ג ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא... היו עולין לירושלים, כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם. כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ור"ע מצחק. אמרו לו, מפני מה אתה מצחק, אמר להם, מפני מה אתם בוכים, אמרו לו, מקום שכתוב בו 'והזר הקרב יומת' ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה. אמר להן, לכך אני מצחק, דכתיב 'ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו', וכי מה ענין אוריה אצל זכריה, אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני, אלא, תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה, באוריה כתיב 'לכן בגללכם ציון שדה תחרש' וגו', בזכריה כתיב 'עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם', עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה, הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה, בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו, עקיבא ניחמתנו, עקיבא ניחמתנו". (מכות כ"ד ע"ב)

אבלי ציון ואבלי ירושלים שווים זה עם זה, זה בוכה על "אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה", על שלא מצא מנוח בגולה, על הגזירות והנדודים. ויש על ירידת חיי התורה, "על הר ציון ששמם", על "מלכה ושריה בגוים אין תורה", ויש על "הייתי שחוק לכל עמי נגינתם כל היום".

ברם, "ציון במר תבכה וירושלים תתן קולה", ההד היה נשמע מירושלים, על שאין לנו ירושלים. אבל הקול של "ציון" לא נשמע למרחוק, רק "במר תבכה", בינה לבין עצמה. לא כולם מרגישים בחסרון של השערים המצוינים בהלכה!

וזהו שאמר רבי עקיבא - כל זמן שעם ישראל היה בגולה, לא מצאו מנוח לכף רגלם, ובכו על שאין להם אחיזה בעולם הזה, עוד לא נתקיימה נבואתו של אוריה "על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו". עדיין לא הרגישו בשממה שבהר ציון, היו להם דאגות חיי היום יום שהיו תלויים להם מנגד, גולה וסורה, כצאן טבחה, זרויה בין מכעיסיה. אבל כאשר תתקיים נבואתו של זכריה, כאשר ידע העם שיש לבכות על הר ציון ששמם - על שערים המצוינים בהלכה, ששועלים הולכים בהר הקודש, אז תתקיים נבואתו של אוריה "עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים". אז יתקיים (זכריה ח, ג) "כה אמר ד' שבתי אל ציון ושכנתי בתוך ירושלים, ונקראה ירושלים עיר האמת, והר ד' צ-באות הר הקודש".

(דברי אגדה עמ' תקיא)

עקרי הענין

הרב נחום זאב הלוי רוזנשטיין – הרב מאיר שולביץ

א.] מקור הענין. בגמרא בב"ב ס ע"ב, משחרב בית המקדש [השני] תקנו חכמים שהיו באותו הדור לעשות זכר לחורבן ירושלים בכל דבר שמחה, והיינו שזה היה צורת התקנה שרק בדברי שמחה יעשו זכר לחורבן, ולכן כל הדברים שתקנו בהם לעשות זכר לחורבן, היינו דברים שיש בהם שמחה. וכן ביאר המ"ב שם ר"ס תק"ס. כמו שאמרו: (תהלים קלז ה – ו) אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלם על ראש שמחתי. ונפסק להלכה ברמב"ם תעניות פ"ה הי"ב ויג, טוש"ע או"ח תקס א וב. וצריך לעשות מנהגים הללו בלב שלם להיות מתאבל על החורבן. ובמאירי כתב על דברי הגמ' בתענית ל' ע"ב כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה ושאינו מתאבל אינו רואה בשמחתה, שאפילו אם נוהג אבילות על החורבן רק נוהג מן השפה ולחוץ בדרך מצוות אנשים מלומדה ואינו מעורר את לבו להתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה, ומשמע שם מדבריו שבכל עניני האבילות שתקנו לעשות זכר לחורבן צריך לעשות כן בלב שלם.

ב.]תקנת אמה על אמה. כך אמרו חכמים סד אדם את ביתו בסיד, ומשייר בו דבר מועט. וכמה, אמר רב יוסף אמה על אמה. אמר רב חסדא כנגד הפתח. וכך נפסק להלכה שו"ע שם סעיף א תקנו שאין בונים לעולם והיינו בין בא"י ואפילו בירושלים ובוודאי בחו"ל בנין מסוייד ומכוייר כבנין המלכים, אלא טח ביתו בטיט וסד בסיד ומשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד; ובמ"ב כתב שצריך לשייר אבל לא יצבע זאת בצבע שחור שזהו ג"כ ציור והדין הוא לשייר, אמנם יש מקומות שהמנהג הוא לעשות אמה על אמה שחור וכותבין ע"ז זכר לחורבן, אף במקום שעושין טפט על הקירות צריך לשייר אמה על אמה בלא טפט-שם במ"ב. והטעם כתב בלבוש ובחיי אדם קל"ז ס"א כדי שיראהו תמיד כשיוצא ונכנס ויזכר החורבן ויתאנח עליו. אבל מי שקנה בית מן הגוי והוא מסויד לגמרי אינו חייב לקלף אמה על אמה. והיינו משום שכל הדין הוא לשייר, אמנם אם ידוע שזה של ישראל והוא נהג שלא כדין אז צריך לקלף שיעור אמה על אמה.

מעיקר הדין די בכך שיגרדו את הסיד ויראה הטיח, ואין צריך לגרד גם את הטיח ויראו הלבנים, ואפילו בזמנינו שנוהגים בעלי המלאכה לערבב סיד בטיח, והטיח כמעט לבן כמו הסעד אף על פי כן אין צריך לגרד את הטיח. ארחות רבינו ח"ב עמ' קמו, על פי המבואר בשו"ת שאילת יעב"ץ ח"א סי' קס"ט ונימוקי או"ח. וכן משמע במשנ"ב סק"ב. וראה בנימוקי או"ח שהדברי חיים מצאנז והנו הרב משיניווא. ומי שאינו עושה מסייד כלל את ביתו, ואין סיד כלל על גבי הטיח, אלא משאיר הבית עם הטיח הכמעט לבן כסיד אין צריך לקלף את הטיח אמה על אמה, ופטור מדין זכר לחורבן כי דין זה אינו אמור אלא לאלו שמסיידים ביתם בסיד. ארחות רבינו שם ע"פ המשנ"ב שם סוף סק"ב בשם הב"ח.

בבית הכנסת ובית המדרש אין צריך לשייר אמה על אמה. ראה בביאור הלכה שם, וי"א שהוא הדין בכל בנין של מצוה ולכן אף ת"ת וישיבות אי"צ לשייר-מנח"א ח"ג סס"ו. נחלקו הפוסקים האם צרייך לשייר אמה על אמה בכל החדרים שבבית או רק בחדר אחד, ומכל מקום נראה שצריך להיות בחדר מרכזי שרואה את זה כל יום. ועיי"ש בשערי תשובה סעי' א' ובמ"ב במש"כ כנגד הפתח, ובארחות רבינו ח"ב עמ' קמ"ו.

ג.] תקנת שיור בסעודה ובתכשיטין. כתב השו"ע שם סעי' ב' וכן התקינו שהעורך שלחן לעשות סעודה לאורחים, ואפילו בסעודת מצוה כמילה וחתונה וכל שכן שאר סעודות, והביא מהמור וקציעה שבסעודת שבת ויו"ט לא יחסר שום דבר -המ"ב שם סק"ה.. מחסר ממנו מעט ומניח מקום פנוי בלא קערה מן הקערות הראויות לתת שם; והיינו שאינו נותן את כל התבשילים שאפשר הגיש בסעודה זו, אבל צריך גם להשאיר מקום פנוי שיהא ניכר החסרון. ולפי"ז יש להעיר למשל בחתונות וכדו' שהאולם מציע כך וכך תוספות שימעט תוספת אחת זכר לחורבן ולא יקח את כל התוספות שמציעים לו, והביה"ל הביא מהחיי אדם שצ"ע שכל זה אין נוהגין כלל, והיינו לגבי שיור בסעודה ושיור בתכשיטין, ואולי הפשט בזה משום שזה לא מצוי בזמננו שיעשו סעודה שיש שם הכל, וכן שילבשו את כל התכשיטין, ואה"נ מי שמצוי בידו שיהיה לו הכל בודאי צריך למעט. עוד כתב בשו"ע (שם) וכשהאשה עושה תכשיטי הכסף והזהב, משיירה מין ממיני התכשיט שנוהגת בהם, כדי שלא יהיה תכשיט שלם.ובמ"ב סק"ח כתב היינו אם יש לה הרבה מיני תכשיטין לא תשים כולם עליה בבת אחת רק בכל פעם תשייר אחת לזכור החורבן. ונשים המתקשטות במילוי גורמין לבד זה רעות רבות מאומות העולם המתקנאים בהם: (ואף גורמים להכשיל אחרים באיסור הרהור באשת איש, ועיקר התכשיט לאשה צריך להיות בביתה.)

ד.] זכר לחורבן בשמחת נישואין ואירוסין. כתב השו"ע שם סעי' ב' וכשהחתן נושא אשה, לוקח אפר מקלה ונותן בראשו במקום הנחת תפילין. והוסיף הרמ"א ויש מקומות שנהגו לשבר כוס בשעת חופה, [ובשו"ת מהר"ם מינץ סק"ט כתב שהמנהג לשבור אחר ברכות האירוסין קודם קריאת הכתובה, ולא עושים כן בסוף החופה כדי לסיים החופה בדבר טוב] או לשום מפה שחורה או שאר דברי אבילות בראש החתן (כל בו).-ולכאורה בזמננו נהגו לעשות את ב' המנהגים גם לשים אפר וגם לשבר כוס. וכל אלה הדברים כדי לזכור את ירושלים, שנאמר: אם אשכחך ירושלים וגו' אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי. ובמ"ב הוסיף שזהו הטעם ג"כ של שבירת כלי בשעת התנאים, {ובתשובות והנהגות ח"ד רפ"ו העיר שאין לצעוק מזל טוב בשעת השבירה, שהרי עיקרו להצטער על החורבן} עוד הוסיף המ"ב שיראה לשבור תחת החופה כוס שלם ואין בזה משום בל תשחית כיון שעושין כן לרמז מוסר למען יתנו לב. והמנהג לשבר דווקא כלי זכוכית וכ' בשו"ת אבן השוהם שזהו לרמז כמו שהזכוכית יש לה תקנה כן תהיה לנו תקנה במהרה בימינו. עוד בסעי' ד' כתב השו"ע וכן גזרו על עטרות חתנים, שלא להניח כלל, ושלא יניח החתן בראשו שום כליל, שנאמר: הסר המצנפת והרם העטרה (יחזקאל כא, לא); וכן גזרו על עטרות הכלה, אם היא של כסף, אבל של גדיל מותר לכלה; ודוקא לחתן וכלה, אבל בשאר כל אנשים ונשים לא גזרו. ועיין במ"ב שכיום אין משגיחין בזה העולם

ה.] תקנת כלי שיר. נאמר במשנה בסוף מסכת סוטה מח ע"א 'משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות שנאמר (ישעיה כד ט) 'בשיר לא ישתו יין', ואף שרש"י גיטין ז ע"א כתב שנאסר ניגון רק בבית משתה, נפסקה הלכה כתוספות שם ד"ה זמרא, כדמשמע מלשון הרמב"ם הל' תענית פ"ה הי"ד, והטור והשולחן ערוך או"ח סי' תקס סעיף ג, שכתבו 'וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר לשמח בהם' אבל הרמ"א הקיל בזה וכתב ויש אומרים דוקא מי שרגיל בהם, כגון המלכים שעומדים ושוכבים בכלי שיר או בבית המשתה (טור), וא"כ לפי דברי הרמ"א סתם שלא בשעת האוכל יש להקל. ולכאורה לפי"ז אף לדעת הרמ"א אין היתר לשמוע טייפ בשעת האוכל, וכן אין לאכול במסעדות וכדומה שיש שם מנגינות ברקע בשעת האוכל שזה לכאו' אסור לכו"ע, גם יש לעורר שאין להתעורר בבוקר עם מנגינות ואין לכוין את הטייפ עם שעון בשביל להעיר בבוקר שזה גם הרמ"א מודה שאסור. ואסור לשומעם מפני החורבן; ואפילו שיר בפה על היין, אסורה שנאמר: בשיר לא ישתו יין (ישעיה כד, ט) וכבר נהגו כל ישראל לומר דברי תשבחות או שיר של הודאות וזכרון חסדי הקדוש ברוך הוא, על היין. וכתב הרמ"א וכן לצורך מצוה, כגון, בבית חתן וכלה, הכל שרי (תוספות וסמ"ג והגהות מיימוני).

בכלל 'משמיעי קול' שהזכירו הרמב"ם והשו"ע גם מה שנתחדש בדורות האחרונים הטייפ והדיסק ושאר האמצעים האלקטרוניים המשמיעים קול נגינה וזמרה, ואפילו הוקלט בהם שירה בפה בלבד בלא ליווי כלי זמר ג"כ בכלל כלי זמר הוא שאסור לשומעם מפני החורבן ראה שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' קכז, ח"ב סי' נ"ז, וכ"כ אג"מ או"ח ח"א סוף סי' קס"ו והשבה"ל ח"ב סי' נ"ז, שו"ת אז נדברו ח"ח סי' נח, שו"ת ציץ אליעזר חלק טו סי' לג אות ב. ויש שכתבו סברא להקל בשו"ת חלקת יעקב (סימן ס"ב אות ב'), כתב שיש סברא גדולה להתיר, כיון שבשעה שגזרו לאסור הזמר האפשרות היחידה לשמוע זמר היתה מכלי נגינה, ולא היו הכלים הללו בעולם, אפשר לומר שלא חלה עליהם הגזרה, ואע"פ שכל מיני זמר אפילו אלו שנתחדשו אח"כ נכללים בגזרת חז"ל, מכל מקום בכלים הללו האלקטרוניים שאין המנגנים נראים לשומעים, והקול נשמע ממרחקים, נחשב כפנים חדשות ואינו בכלל הגזרה. ויש לדמות הדברים הללו לדברי הבית יוסף או"ח (סוף סי' י"ג), והמגן אברהם (סוף סימן ש"א), עכת"ד. וכך נתפשט בזמננו לשמוע נגינה ושירה מהכלים הנ"ל. וכתבו גדולי הפוסקים ללמד עוד זכות על זה עקב חולשת נפשם של אנשי הדורות האחרונים, ששמיעת הניגונים מחזקת נפשם. ובפרט לאנשים שטבעם נוטה לעצבות ומרה שחורה שהרי היא להם בגדר רפואה ממש, ואיסור חז"ל הוא רק כשהכוונה לשם תענוג גרידא ולא לשם רפואה שו"ת מהרש"ג ח"ב סי' קכה, שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' סב, שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' סט וח"ח סי' קכז, שו"ת משנה הלכות ח"ו סי' קו, שו"ת להורות נתן ח"ד סי' מו. אף שמיעת שירה המביאה לידי דביקות בהשי"ת וגורמת התעוררות הלב לעבודת ה' וליראת שמים בכלל ההיתר ראה שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' סט.

כל האמור לעיל הוא לימוד זכות, ולכן לתלמידי חכמים ואנשי מעשה המדקדקים במצוות יש להימנע משמיעת ניגונים מכלי זמר, אא"כ צריך לכך לצורך רפואה וכנ"ל שו"ת להורות נתן שם, וראה שו"ת אגרות משה ח"א סוף סי' קסו. וודאי שיש להמנע מלעשות קביעות בשמיעת נגינה תמיד בוקר וערב ובעת סעודה דאיסור גמור הוא ע"פ הלכה וקשה ללמד זכות שו"ת שבט הלוי שם, וראה שו"ת דברי יציב או"ח ח"ב סי' רמו.

ו.] למלאות שחוק פיו. אסור לאדם שימלא פיו שחוק בעולם הזה. ודיו זה מקורו מברכות ל"א ע"א אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה, שנאמר: אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה, אימתי - בזמן שיאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה. אמרו עליו על ריש לקיש, שמימיו לא מלא שחוק פיו בעולם הזה מכי שמעה מרבי יוחנן רביה. ומשמע לכאורה שדין זה הוא ג"כ שייך לאבילות על החורבן, וכן בשו"ע הביא דין זה בסימן תק"ס שהוא מנהגי זכר לחורבן, אמנם לטעם שהביא המ"ב משום ששמחה יתירה משכח המצוות לכאורה צ"ע מדוע זה דווקא בשעת החורבן. כתב המשנה ברורה שאפילו בשמחת מצוה לא ימלא שחוק פיו. והיינו אפילו בחתונה או בפורים והוא חומרא גדולה, ובפרט צ"ע איך נהגו במנוחת בני התורה להביא משמחים למיניהם שמצחיקים את הציבור, והרי גם זה נכלל באיסור זה, ויש למצוא היתר עפ"י חכם.

הנושאים הבאים

ואתחנן -עקב - הפסקה
ראה – יחוד – י"ג ז' קידושין פ:
שופטים- ובערת הרע – י"ז ז'
כי תצא – חליצה
כי תבוא – הפסקה
ראש השנה – קולות השופר
סוכות – דיני הסכך

מכון ירושלים

הופיעו ספרים חדשים

טור ושלחן ערוך – מהדורת פריעדמאן – שבת א
ספר התרומה – כרך שני
לקט יושר – חלק ראשון
מנחת חינוך עם בשולי המנחה – מוסף השבת
שבילי השלחן – הלכות נדה

מוסד הרב קוק

חדש

משנת ראובן
מסכת אבות
עם פירושי הראשונים
2 כרכים

בעומק הענין

הרה"ג ישראל וינברג

בטלה אבן השתיה

בירושלמי (פסחים) הובא בטור (תקנ"א), שמה שנהגו נשים "דלא למשתי" משנכנס אב, מנהג הוא. משום שבו בטלה אבן השתיה. [וכתב ב"י שרבינו נסים גאון פירש בירושלמי לשון בשתי או בערב, שנהגו שלא לארוג. ובשם המרדכי, וכלבו שנהגו שלא לשתות יין].

וצ"ב מה ביטול היה באבן השתיה, הא קיימת עדיין, וכמו"ש רדב"ז (ח"ב תרצ"א). אמנם נחלקו הרמב"ם והראב"ד (פ"ו מביה"ב) אי מקום המקדש פקעה קדושתו. ולד' הראב"ד ניחא. אבל להרמב"ם, בשלמא ביהמ"ק, אעפ"י שלא נתחלל, הרי נחרב. אבל אבן השתיה לא היה בה לא חורבן ולא חילול.

והנה בע"ז (נ"ב:) איתא דאפי' אבני מזבח יצאו לחולין, משעה שבאו בה פריצים. ועיין רמב"ן (מכות י"ט) דמה"ט פקעה קדושת המקדש. ולדעת הרמב"ם כתב בברכ"י דקדושת אבנים בטלה וקדושת ה"מקום" קיימת, ובספרו מחזיק ברכה חילק בין קדושת שכינה, שהיא קיימת. לקדושה לענין מעילה, שנתחללה.

[וי"ל עוד, דבטלה הקטרת הקטורת ביוה"כ שע"ג אבן השתיה. ובילק"ש (תהילים תרנ"ג) משמע שהכוונה שנחרב הבית שע"ג אבן השתיה]

ובכלבו כתב 'ונראה לי "אבן שתיה" פי' שהיתה שם **שתות יין** הנסוך'. ולדבריו, האי אבן שתיה היינו שיתין. וכן מבואר בילקו"ש (שם) בפסוק, כי השתות יהרסון (תהילים י"א).

והנה במשנה (מעילה פ"ג מ"ג) נסכים משירדו לשיתין, אין מועלים בהם. דנעשית מצוותם. ובסוכה (מ"ט:) אמר ר"ל, דבשעת ניסוך פוקקין השיתין, דכתיב נסך שכר, **כגרון מלא** דרך שכרות, עיי"ש. ומבואר דקיום ניסוך הוא ע"י הנקבים שבמזבח עצמו. ולפי"ז, הפירוש ב"ירדו לשיתין" היינו לנקבים שבמזבח. וכן נקט הגרי"ד זצ"ל. ולפי"ז ניחא הא ד"השתות יהרסון" שהרי נהרס המזבח שבו הנקבים.

והנה בזבחים (ס"א:) ילפינן דבעינן שתיה **דומיא דאכילה**, שיבלע היין בבור השיתין שתחת המזבח, עיי"ש. והק' הגרי"ד דא"כ אמאי אין מועלים משירדו לנקבי השיתין, והא לא נעשית מצוותו בלא ירידה לבור.

אבל בפשטות "ירדו לשיתין" היינו לבור השיתין, וכ"מ בברטנורא. ועיין בסוכה (שם), דשיתין יורדים עד התהום והם מעשי ידי הקב"ה. הרי דלבור קרי שיתין. וניחא בפשיטות ההיא דזבחים. דמלבד הקיום של "נסך שכר" כגרון מלא, בעינן נמי "בליעה" דומיא דאכילה, וזה ע"י בור השיתין. ולפי"ז צ"ב מאי כי השתות יהרסון, האם נהרס בור השיתין שתחת הקרקע. [ושמא אה"נ. אי"נ דבטל הניסוך לשיתין].

והנה בזבחים (שם) מבואר דנעשה שתייה דמזבח על ידי הבור. והיינו שהבור הוא מכלל המזבח, וזהו הכשרו של הבור לבליעת יין דניסוך. [ועיי"ש בתוס' (ס"ב.) דע"ג בור השיתין אי"ז כ"ע"ג כיפין", משום דהבור הוא צורך מזבח. והיינו דהוא מכלל המזבח, ואין המזבח "על גביו"]. ומעתה ניחא הא דהשתות יהרסון, דע"י שנהרס המזבח, אין הבור כשר לבליעת יין הניסוך. שהרי כל הכשרו הוא שהוא מכלל המזבח. נמצא שנהרס הבור מתורת דשיתין, משנחרב המזבח.

למוקירי התורה בכל אתר

לקראת צאתו לאור עולם של הספר הייחודי
"אהל פרץ" - זבחים
ע"ש הגר"פ ציוני זצ"ל
ובו יתפרסם לראשונה ליקוט כל השיעורים והערות מכתבי ושיעורי רבותינו האחרונים וראשי הישיבות
נבקש מכל מי שברשותו או בידיעתו חומר למסכת זו להזדרז וליצור קשר
עם העורך הרה"ג הלל מן שליט"א
טל: 052-7637929
בכדי להגדיל תורה ולהאדירה בשיא תפארתה